

VII JORNADES D'ESTUDIS
DE CULLERA

CULLERA, 25, 26 I 27 DE NOVEMBRE DE 2005

INDEX

VII JORNADES D'ESTUDIS DE CULLERA

CULLERA, 25, 26 I 27 DE NOVEMBRE DE 2005

M. I. AJUNTAMENT DE CULLERA
REGIDORIA DE CULTURA

© Dels autors, 2007

© D'aquesta edició: M. I. Ajuntament de Cullera, 2007

Producció, edició i coordinació: Josep L. Aparici Gayon

Fotografies de la coberta: José M.ª Azkárrega,
sobre detalls del pont de ferro de Cullera

Disseny, maquetació i coberta: Tabaquet de Fum

ISBN: 978-84-935442-2-5

Dipòsit Legal: V-4657-2007

Impressió: Impremta Palàcios, Sueca

ÍNDIX

CONFERÈNCIA INAUGURAL

- EL PUENTE METÁLICO DE CULLERA. UN PUENTE CENTENARIO. HISTORIA Y ESTÉTICA DEL PUENTE DE HIERRO, Inmaculada Aguilar Civera..... 11

COMUNICACIONES

- LA INFLUENCIA DEL CAUDAL EN LA SALINIZACIÓN DEL RÍO JÚCAR, Estanislao Mompó Abarca, Juan Pedro Catalán Catalán, Juan Miguel Soria García, María José Gallach Vela y Antonio Atiénzar España 47
- ANÁLISIS DEMOGRÁFICO DEL MUNICIPIO DE CULLERA: REPERCUSIONES SOBRE LA COBERTURA Y EL EQUIPAMIENTO DE LOS SERVICIOS PÚBLICOS, Amparo Puchades Martínez y Jaime Escribano Pizarro 65
- QUINTO VARIO SEVERIO SUCRONENSE, TRIBUNO DE LA PLEBE, M.ª Luisa Chofre Navarrete 97

FRA PASQUAL JOVER I VILARAGUT O.F.M., UN FRARET DE LA IL·LUSTRACIÓ, Francesc Giner i Pereperes	121
EL TEMPLE PARROQUIAL DELS SANTS JOANS DE CULLERA I LA TIPOLOGIA ECLESIAL CONTRAREFORMISTA, Joan Carles Gomis Corell	135
LA JUNTA PATRIMONIAL DE VALENCIA Y LA DEFENSA DE CULLERA, Leonardo Banacloche Giner	159
EL FARO DE CULLERA. UN HITO EN LA COSTA, Virginia García Ortells	171
RECUPERAR LA MEMORIA HISTÓRICA: ISIDRO VER- CHER BELTRÁN, Raúl Silvestre Diago	193
INICIO Y ORIGEN DE LA BIBLIOTECA MUNICIPAL: EL LARGO PROCESO QUE COSTÓ LA CONSECUCIÓN DE LA MISMA, José Codina Cerveró	205

COMMEMORACIÓ DEL CENTENARI DE L'ESCOLAICA (1905-2005)

LAÏCISME I RENOVACIÓ PEDAGÒGICA AL PAÍS VALEN- CIA, M. ^a del Carmen Agulló Díaz	243
TAULA REDONA: "L'EDUCACIÓ, UN REPTE PERMANENT DURANT ELS ÚLTIMS CENT ANYS", Joan Batista Malonda Grau i Fernando Lluch Gutiérrez	263

LAÏCISME I RENOVACIÓ PEDAGÒGICA AL PAÍS VALENCIÀ

M.^a DEL CARMEN AGULLÓ DÍAZ
Universitat de València

“Laic no s’oposa a religiós. L’adjectiu laic ve del llatí laikos, derivació del substantiu laos, que significa poble, nació. Laic s’oposa a clerical, a clergue, del grec klericos, derivat del substantiu kleros, que significa lot, part escollida, elegit. Escola laica vol dir escola de tots, escola del poble, escola nacional, enfront, no de l’escola religiosa, sinó de l’escola del clergat, de l’escola clerical. Escola per al poble, no per al clergat, no per a una casta, per a una secta, sinó per a la nació sencera”.¹ (Álvaro de Albornoz)

La data del 2005, commemoració del centenari de la creació de l’*Escola laica* a Cullera, propicia una reflexió al voltant del seu temps, dels seus protagonistes i dels criteris pedagògics i socials que la fonamentaren, en especial el laïcisme i la renovació pedagògica.

No és ni molt menys casual que es produïra l’obertura d’aquesta institució a Cullera el 1905. És aquest un temps històric on destaca l’intent de democratització i modernització de l’educació valenciana duta a terme des dels organismes oficials i, en major mida, des d’instàncies extraoficials.

Cal recordar que el 1903 s’havia creat a València la *Casa del Pueblo*, blasquista, amb una subvenció de l’Ajuntament de València, de majoria republicana, que permetia el seu manteniment. En aquesta s’ubicava una biblioteca popular, es pronunciaven conferències i s’organitzaven reunions de caràcter cultural. El 1906 s’obriria a la capital valenciana la primera escola racionalista, seguint el model de l’Escola Moderna de Ferrer Guàrdia. I el fet que 1907 es constituïra la *Junta de Ampliación de Estudios*, molt vinculada als *institucionistes*, va permetre els mestres valencians conèixer de primera mà les propostes renovadores europees, a l’oferir beques que subvencionen

---

¹ ALBORNOZ, Álvaro de (1931), “Laicismo”, *Revista Nuevo Mundo*, 14 d’abril de 1931, n.º 1988.

estades per tal de compartir les experiències de Maria Montessori, Ovide Decroly, Kerschesteiner...

Ens trobem, per tant, als primers anys del segle XX, en una època de modernització pedagògica que permet el sorgiment d'experiències innovadores. Mentre els sectors conservadors que propiciaren la restauració monàrquica, reforçats pels recents fracassos dels intents liberals de fer progressar el país durant el Sexenni Revolucionari i la Primera República, tornaren a disposar del seu tradicional element aglutinador, l'església catòlica, els liberals, contraris a la institució eclesial pel que suposava d'entrebanc al progrés, necessitaven un element d'unió propi, el qual intentaren que fóra l'educació nacional, d'ací el seu interès a consolidar-la. Una temptativa que no va tenir èxit al no disposar d'una xarxa escolar pública. Per aquesta raó, els liberals intentaren polítiques educatives que facilitaren la seua construcció i enfortiment, el que implicava una major presència del poder estatal.

Al començar el segle XX, en definitiva, podem dir que l'ensenyança és l'escenari de la lluita per configurar l'estat docent, necessari per tal d'aconseguir una nació democràtica, enfront del tradicional domini catòlic en els àmbits educatius.

Però la construcció de l'Estat docent comporta que siga l'Estat qui posseïca la totalitat de les responsabilitats en matèria d'educació, suposa la delegació per part de la societat de la funció educativa en l'aparell estatal, el qual l'exerceix mitjançant un poder central i amb les seues pròpies estructures i recursos. Suposa, en fi, la pèrdua de poder per l'església catòlica davant del poder civil.

Els liberals amb responsabilitats de govern, en especial Canalejas i Romanones, intentaren que l'Estat es fera càrrec de les funcions de l'ensenyança, i iniciaren una tímida centralització prenent diverses mesures amb aquesta finalitat. Entre aquestes podem esmentar la creació del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts (18 d'abril del 1900) que significa la seua emancipació del de Foment i dotar l'educació d'una entitat pròpia; i el decret pel qual l'Estat assumeix el pagament de les obligacions de personal i material de les escoles públiques (Decret de 21 de juliol de 1900)² que comporta la funcionarització del cos del Magisteri.

Una centralització que afectarà també a la formació dels mestres. Serà el 1907 quan es cree l'Escola Superior de Magisteri, una nova institució que produiria una autèntica renovació de tota la primera ensenyança, al formar,

---

² Decret que seria ratificat l'any següent per Romanones amb el RD 26-X-1901, mitjançant el qual es consolida el pagament de les atencions de personal i material per part de l'Estat, malgrat que deixa a expenses dels ajuntaments les despeses d'arrendaments de cases-escola i habitacions dels mestres, aixina com les de construcció i reparació de locals destinats a aquests serveis.

durant tres cursos i en règim mixt, el futur professorat de la Normal i els membres del cos de la Inspecció. Alumnes d'aquesta Escola foren Rodolfo Llopis, María de Maeztu, Lorenzo Luzuriaga, José Xandri, Leonor Serrano, Àngela Sempere, Joan Josep Senent Ibáñez.... I dins d'aquest intent renovador, impulsat des de les instàncies oficials, cal incloure, també, la creació al 1911 de la *Dirección General de Primera Enseñanza*, al front de la qual es situarà Rafael Altamira, un òrgan administratiu notori per les seues directrius didàctiques i pedagògiques, per la quantitat d'escoles que crea i per la reforma de la inspecció.

Ara bé, malgrat aquestes tímides iniciatives sorgides dels àmbits oficials, a les primeries del segle XX l'estat de l'ensenyament a les comarques valencianes és molt semblant al del segle anterior i es caracteritza pels elevats índex d'analfabetisme, els locals escolars deficients i, en conseqüència, uns nivells formatius mínims. Les dades del cens de 1910 constaten que l'analfabetisme a la província de València afecta més del 50% de la població ja que representa el 68'56% del total, del qual un 62'64% és d'homes analfabets i un 74'41% de dones.

El percentatge de població escolaritzada de 6 a 12 anys era del 58'4% el 1908, i en 1923, del 50'7%, és a dir, gairebé el 50% de l'alumnat no comptava amb places escolars públiques. L'assistència, per la seua part, es calcula al voltant del 61%, el que suposa que només un de cada tres xiquets acudeix a l'escola, si bé de manera irregular, perquè a les escoles rurals només anaven els alumnes quan no tenien tasques que realitzar al camp, mentre que les xiquetes s'ocupaven de la cura dels seus germans.

En lògica conseqüència, els 4 o 5 anys d'escolarització obligatòria a penes sumaven 4 o 5 mesos d'assistència efectiva i, a partir dels 10 anys, pràcticament la majoria de l'alumnat l'abandonava. Comptem amb els testimonis dels propis mestres que ens remeten a la crua realitat. La mestra de Godella, per exemple, el 1911 diu: "*los padres sacan a las niñas de la escuela a muy temprana edad para que acudan a las fábricas o asistan en las tareas domésticas*", mentre els mestres de Massalfassar i Carcaixent apunten que els xiquets falten perquè participen en el cultiu i recol·lecció de la ceba i en el de la taronja, respectivament.³

Cal afegir a aquest dolent panorama la lamentable situació existent dins de l'escola on els continguts que s'impartien continuaven sense interessar a l'alumnat de les classes populars, i els mestres i les mestres encarregats d'impartir-los compartien amb els seus deixebles una formació lamentable.

³ FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel; AGULLÓ DÍAZ, M^a del Carmen. (2002), *Los temas educativos en las memorias del magisterio valenciano (1908-1909)*. València. Universitat de València, Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació.

La decimonònica escola dels xiquets de llegir, escriure i comptar⁴ continua marcant l'ideal pedagògic, mentre que la de les xiquetes, encara més mísera, es redueix a llegir, resar i cosir.⁵

A les esmentades deficiències d'elevat nivell d'analfabetisme, irregular escolarització i currículum escassament útil, cal afegir les dolentes condicions materials de l'escola (tant d'infraestructures com de material didàctic), i l'escassa formació inicial i contínua del magisteri. Tot plegat superar aquestes deficiències conformaran els reptes que el nou segle ha d'afrontar.

LES PROPOSTES DE RENOVACIÓ PEDAGÒGICA

L'itinerari de l'escola del segle XX transcorre paral·lel a les circumstàncies polítiques del moment. Cal remarcar el fort contrast existent, per la seua total divergència, entre les innovadores teories sorgides al voltant de la renovació de l'escola i la trista realitat quotidiana, abans descrita.

Fruit de la regeneració educativa sorgida a finals del XIX en la seua doble faceta liberal i obrera sorgeixen diverses propostes educatives que marcaran, de forma significativa, la pràctica pedagògica estatal i valenciana. Seran la *Institución Libre de Enseñanza*, els socialistes i l'*Escuela Moderna*, els tres corrents més influents, als que cal afegir les de l'*Escuela Nova*.

La *Institución Libre de Enseñanza* (ILE, Madrid, 1876), va ser creada per un grup de catedràtics i professors d'institut expulsats de l'ensenyament públic al 1868 i 1875, com a conseqüència de les nomenades "qüestions universitàries" que enfrontaren el ministre Orovio amb els partidaris de la llibertat de càtedra. Entre els seus membres es troben Francisco i Hermenegildo Giner de los Ríos, Fernando de Castro, Nicolás Salmerón, Joaquín Costa, Manuel Bartolomé Cossío, Rafael Altamira... Defensors de la no imposició de cap doctrina filosòfica, política o religiosa dins de les aules, la majoria coincidien amb els pressupostos del krausisme que feien referència a la importància de la unitat en la diversitat, l'harmonia entre l'home i l'Estat, entre l'individualisme i el socialisme, el que conferia un caràcter humanista a tota la seua proposta educativa. La seua metodologia és activa, basada en

---

⁴ En 1901 Romanones divideix en un Reial Decret de 26 d'octubre l'ensenyança en tres graus: pàrvuls, elemental i superior. Les matèries senyalades son: Doctrina Cristiana i Nocions d'Història Sagrada; Llengua Castellana, Lectura, Escriptura, Gramàtica, Aritmètica, Geografia i Història; Rudiments de Dret, Nocions de Geometria, Nocions de Ciències Físiques, Químiques i Naturals; Nocions d'Higiene i Fisiologia Humana; Dibuix, Cant, Treballs Manuals i Exercicis Corporals.

⁵ Al currículum de les xiquetes calia afegir la matèria de labors: útils i d'adornament.

la intuïció, l'experimentació, el contacte amb la natura, l'avaluació contínua i la no utilització de llibres de text.

Fidels a aquestes premisses, seran fermes defensors de la llibertat de càtedra, preocupats per l'educació de les dones intentaran una tímida coeducació; la neutralitat religiosa es traduirà en un laïcisme no confessional, formant la dimensió religiosa de l'alumnat però sense cap imposició dogmàtica; introduiran la gimnàstica, els passejos, les excursions didàctiques i les colònies infantils. Europeïstes i internacionalistes, intentaran apropar Espanya a Europa mitjançant beques que permeten viatjar i conèixer de manera directa la realitat dels altres països, en contrapartida, però, la manca de sensibilitat cara a les peculiaritats lingüístiques i culturals de l'Estat espanyol, també serà una de les seues senyals d'identitat. Es tractava, en fi, d'una educació integral, seguint en bona mida l'ideal educatiu anglès:

“La Institución no se propone tan solo “enseñar” e “instruir”, sino a la vez, y muy principalmente, “educar”; su objetivo no se reduce a preparar a los alumnos para ser en su día abogados, médicos, ingenieros, etc.. sino, ante todo, hombres capaces de dirigirse en la vida y de ocupar digna y útilmente el puesto que les esté reservado. Para ello tiene que atender, tanto por lo menos que a la inteligencia de sus discípulos, a sus sentimientos, a su moralidad, hábitos, manera y desarrollo físico, acercándose al espíritu de la educación inglesa, que tiende a formar al hombre vigoroso de cuerpo y alma, culto y varonil”.⁶

La ILE representa, en fi, l'ideal educatiu de la burgesia liberal que confiava en què estendre l'educació contribuiria a la regeneració moral de la societat. A València el grup krausista va tenir una important influència en la universitat, i va ser el rector Eduardo Pérez Pujol un dels seus representants més influents. També destacarien els professors Eduardo Soler Pérez, Aniceto Sela, José Deleito Piñuela, i les professores de la Normal Angelina Carnicer i Maria Carbonell. Entre les institucions, l'*Escuela de Artesanos*, l'*Asociación para la Enseñanza de la Mujer*, l'*Escuela-Cossio* i l'*Instituto-Escuela*.⁷

⁶ “Prospecto para el curso 1885-1886”. BILE, IX (1885), p. 285.

⁷ Al voltant de la *Institución Libre de Enseñanza* hi ha una abundant bibliografia de la que destacariem, per tal de conèixer els seus trets generals BLASCO CARRASCOSA, Juan Àngel (1980), *Un arquetipo pedagógico pequeño burgués (teoría y praxis de la Institución Libre de Enseñanza)*, Valencia, Fernando Torres; JIMÉNEZ-LANDI MARTÍNEZ, Antonio (1998), *Breve historia de la Institución Libre de Enseñanza*, Sevilla, Consejería de Educación y Ciencia en colaboración con la Fundación El Monte; MOLERO PINTADO, Antonio (2000), *La Institución Libre de Enseñanza: un proyecto de reforma pedagógica*, Madrid, Biblioteca Nueva. També hi ha interessants monografies al voltant de l'obra de la ILE a Galícia, Catalunya, Castella, Canàries... De València destaquem ESTEBAN MATEO, León (1990), *El krausismo, la Institución Libre de Enseñanza y Valencia*, València, La Nau Llibres.

El moviment obrer coincideix amb la ILE en el desig d'una formació integral de les persones. En el Congrés de la *Federación de la Región Española*, branca espanyola de l'AIT (Saragossa, 1872), Trinidad Soriano⁸, molt influït per Paul Robin, presentà una moció sobre l'educació integral, que va ser aprovada, on declarava:

“Queremos la enseñanza integral para todos los individuos de ambos sexos en todos los aspectos de la ciencia, de la Industria y de las artes, a fin de que desaparezcan las desigualdades —en su casi totalidad ficticias— y que los efectos destructores que la división del trabajo produce en la Inteligencia de los obreros no vuelvan a producirse, obteniéndose entonces las únicas, pero positivas ventajas que esta fuerza económica encierra para la pronta y más abundante producción de las cosas destinadas a la satisfacción de las necesidades humanas”.

Preocupació que continuarà present en el Congrés de Còrdova (1873), on es demanarà que l'AIT cree escoles internacionalistes, amb la finalitat que els treballadors puguen accedir a una formació adequada. Un repte assumit tant pel moviment anarquista, amb la fundació de l'*Escuela Moderna*, com pels socialistes.

L'*Escuela Moderna* (Barcelona, 1901), creada per Francesc Ferrer i Guàrdia, comportava un model pedagògic basat en el racionalisme, el científicisme, la coeducació de classes i sexes, el laïcisme, el coneixement directe del medi natural i social, la metodologia activa i la construcció d'un pensament crític i antiautoritari. Malgrat el programa estiga constituït per una sèrie de trets molt semblant als de la ILE, algunes matisacions fan diferents les dues propostes.

Remarquem la seua concepció de laïcisme, entès d'una manera més radical que la *institucionista* al defensar una escola sense cap tipus de formació religiosa, que no permetia impartir al seu si cap dogma ni polític ni religiós, al mateix temps que substitueix la moral religiosa per la natural, amb la finalitat de formar consciències lliures mitjançant la pràctica, el debat i la confrontació lliure d'idees. A més, s'aplicava de manera efectiva el principi de coeducació de classes socials perquè tot l'alumnat contribuïa al manteniment econòmic de l'escola en raó de les seues possibilitats: la solidaritat es feia manifesta a l'existir una organització obrera que li donava suport i pagava les quotes corresponents a l'alumnat que no podia abonar-

⁸ TIANA, Alejandro “Anarquismo y educación”, *Bicicleta. Revista de comunicaciones libertarias*. Año 1, n.º 12. Trinidad Simón era un professor anarquista i esperantista. La seua proposta es considera precursora de Ferrer.

les per estar els seus pares en l'atur o en la presó. Dins d'ella els llibres de text tradicionals eren substituïts per lectures diverses de caràcter científic, redactats per persones d'especial significació en cada àmbit del saber: Ramón y Cajal, Odón de Buey, Eliseo Reclús... Una escola, en fi, no a soles pacifista sinó obertament antimilitarista, solidària i internacionalista.⁹

Les estretes relacions de l'escola Moderna amb el moviment anarquista faran que la seua extensió estiga unida, de manera força estreta, a les vicissituds dels obrers. Després de la seua expansió per tot l'Estat són tancades en 1906 com a conseqüència de l'atemptat de Mateo Morral i l'empresonament de Ferrer Guàrdia. El 1907 tornaran a obrir però en 1909, al ser afusellat Ferrer, s'obrirà una nova etapa de repressió. Escoles racionalistes hi haurà a Catalunya, Aragó, Galícia, Andalusia... i al País Valencià es crearen a València, Cullera, Pedralba, Bunyol, Catarroja, Elda, Alcoi, Alginet, Xàtiva...

La divisió entre anarquistes i socialistes produïda al si del moviment obrer farà que els socialistes elaboren unes propostes pròpies, tal com es comprova llegint el Manifest del PSOE de 1879, on s'aprecia una continuïtat amb els temes ja plantejats en els Congressos de l'AIT: educació integral, educació de les dones, gratuïtat de l'ensenyament bàsic i un laïcisme que exclou de l'escola qualsevol tipus de formació religiosa. Però serà en les ponències d'ensenyament dels congressos del PSOE i de la UGT (1918)¹⁰ on trobem definides amb claredat les pautes que, en bona mida, adoptarà la Segona República —no de manera casual el primer director general d'ensenyament primari serà Rodolfo Llopis—. En aquestes s'exigia socialitzar la cultura, partint del dret a la igualtat de les persones en l'accés a l'educació.¹¹

⁹ Entre la bibliografia al voltant de l'educació llibertària i les escoles racionalistes pot citar-se: DELGADO, Buenaventura (1979), *La Escuela Moderna de Ferrer i Guardia*, Barcelona, Ceac; LÁZARO LORENTE, Luis Miguel (1995), *Prensa racionalista y educación en España (1901-1932)*, València, Universitat de València Cuadernos del Departamento de Educación Comparada e Historia de la Educación; MONES, Jordi, SOLA, Pere, LÁZARO LORENTE, Luis Miguel, introducció de CARBONELL, Jaume, *Ferrer Guardia y la pedagogia libertaria: elementos para un debate*, (1977) Barcelona, Icaria; SOLÀ, Pere (1976), *Las escuelas racionalistas en Cataluña (1900-1939)*, Tusquets, Barcelona; TIANA FERRER, Alejandro (1987), *Educación libertaria y revolución social. España 1936-1939*, UNED, Madrid, 1987. Per al País Valencià: LÁZARO LORENTE, Luis Miguel, *La Escuela Moderna de Valencia*, Valencia, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1989; *Las escuelas racionalistas en el País Valenciano (1906-1931)*, Departamento de Educación Comparada e Historia de la Educación, Universitat de València, València, 1992.

¹⁰ La ponència presentada al Congrés del PSOE fou redactada per Lorenzo Luzuriaga, la de la UGT per Rodolfo Llopis.

¹¹ Un interessant apropament als plantejaments del PSOE en els temes educatius es troba a MOLERO PINTADO, Antonio, (1977) *La reforma educativa de la Segunda República Española. Primer bienio*, Madrid, Educació abierta-Santillana, pp. 153-163. També cal consultar les obres de Lorenzo Luzuriaga i Rodolfo Llopis, a les quals farem referència en el transcurs d'aquest treball.

També el naixement de l'*Escuela Nueva*, constel·lació de corrents teòrics i de pràctiques educatives que es fonamentaven en els principis d'activitat, llibertat, vitalitat, individualitat i col·lectivitat, afectarà, de manera força positiva, a la renovació pedagògica. Amb una diversitat de propostes de treball a l'aula que comprenien la globalització i els centres d'interès d'Ovide Decroly, la democratització escolar de John Dewey, l'aprenentatge pels sentits de Maria Montessori, la individualització que permetia el pla Dalton, l'escola del treball de Kerschensteiner...

En un intent de dotar de cohesió el moviment, els seus membres fundaran una Lliga Internacional de l'Escola Nova (1921) per tal de defensar la creació i funcionament d'escoles democràtiques i actives. Una Lliga que havia conegut una important difusió a tot l'Estat, i que s'havia constituït a València al 1929, formant-hi part, entre d'altres, els mestres Rafael Arizo, Alejandro Pérez Moyà, Higinio Martínez, Vicente López, Ricardo Vilar Negré, José Martínez Martí, i les mestres Juana Colom, Natividad Dominguez i Emilia Deleito Piñuela.¹² Rafael Arizo seria un dels mestres que treballaren a l'*Escolaica* de Cullera.

LAÏCISME I RENOVACIÓ PEDAGÒGICA¹³

Dins dels pressupostos de renovació pedagògica, es pot apreciar que el laïcisme és un dels trets comuns a les diferents propostes educatives. Però, malgrat la coincidència en el respecte a la consciència, els matisos diferenciadors són importants.

Cal establir que el laïcisme ha estat reduït, per certs sectors interessats, al principi de la no ensenyança de la religió dins de l'escola, però és un concepte que va molt més enllà, i s'ha d'identificar amb la lluita per la defensa de la llibertat, és a dir, poder aconseguir una autèntica llibertat de consciència per part de tots els protagonistes de l'acte educatiu: els mestres (de càtedra), els alumnes (d'estudi) i la pròpia escola (sense imposició de llibres de text, continguts, dogmes)... La seua reivindicació sempre ha estat vinculada amb la de la llibertat de les persones.

¹² Per tal d'ampliar informació sobre aquests mestres i les seues activitats renovadores podeu consultar MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro; AGULLÓ DÍAZ, M.^a del Carmen, (2004), *La renovació pedagògica al País Valencià. L'avantguarda d'un procés històric*, València, Departament ECHE, Universitat de València,

¹³ Les pàgines següents estan reproduïdes, en bona mida, en AGULLÓ DÍAZ, M.^a del Carmen (2005), "Laïcisme i educació: la defensa de la llibertat de consciència", en *L'Escolaica. 1905-2005. Cent anys d'educació a Cullera*. Edició a cura d'Antoni Picazo, Josep Aparici i Joan Batista Malonda. Regidoria d'Educació. Ajuntament de Cullera. Cullera. Pp. 65-76.

La revolució francesa va possibilitar que l'Estat francès continuara la seua tendència històrica de centralització i unificació, assumint una quantitat cada vegada major de competències. Amb aquest objectiu, és clar que el laïcisme, amb el seu component de reforçament del poder estatal enfront de l'eclesial, era un dels seus elements constituents, perquè l'educació havia de ser nacional, i convertir-se en un mitjà per tal d'enfortir la consciència nacionalista. El debat es produiria, però, al voltant de la concreció del model, entre els defensors de la neutralitat o laïcisme confessional, com ara Buisson, diputat del Partit Radical a França, i els de la neutralitat religiosa o laïcisme radical, dels quals seria una bona mostra la llei Ferry¹⁴.

El laïcisme confessional fa referència a la no confessionalitat de l'Estat, a la no imposició d'una religió per part d'aquest, el que no significa que en les escoles no es puguen impartir continguts religiosos, però sempre des d'una perspectiva no dogmàtica. Es tracta d'una moral laica amb una dimensió religiosa, que es concreta en uns programes escolars de moral en què Déu no desapareix, continuant la presència dels deures cap a ell, els quals ocupen un lloc preferent.

L'idea d'educació nacional, d'Estat docent, és indiscutible, però això no comporta la desaparició del sentiment religiós de les escoles. Per a Buisson, una educació no pot ser nacional, de tots, si tota la nació, és a dir, tots els ciutadans, no hi poden participar. En conseqüència, no a soles la *gratuitat*, el dret a l'educació per a tots, i l'*obligatorietat*, que permet defensar el dret del xiquet davant del pare que desitja privar d'instrucció al seu fill, sinó també el *laïcisme*, que protegeix la llibertat de consciència, seran els elements que la faran possible. Aquest model de laïcitat o neutralisme confessional és el que està present en països protestants com Anglaterra o els Països Baixos, on s'imparteixen continguts religiosos dins de l'escola però sense imposar cap confessionalitat.

L'altra proposta, la de la llei Ferry, que rep el seu nom de Jules Ferry ministre d'ideologia conservadora, és un model per als defensors de la neutralitat religiosa o laïcisme radical. La llei Ferry de 28 de març 1882 deixa fora del programa obligatori qualsevol dogma religiós particular, i situa, en primer lloc, l'ensenyança moral i cívica. La instrucció religiosa pertany a les famílies i a l'església, mentre que la instrucció moral, entesa com a moral

¹⁴ Les diferències entre la neutralitat confessional i la neutralitat religiosa, amb els arguments respectius de Buisson i Ferry, es poden consultar a l'article de FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel (2005), "Influencias nacionales europeas en la política educativa del siglo XIX", Revista *Historia de la Educación*, nº 24, pp.39-95. Si es desitja acudir a les fonts originals recomanem FERRY, BUISSON, PÉCAUT, LAVISSE, JAURÈS, *La Escuela laica* (1931), Publicaciones de la Revista de Pedagogía, Madrid.

natural, a l'escola. No hi ha cap religió ni es fomenta cap sentiment de religiositat dins del recinte escolar perquè cal separar de manera radical església i escola per tal d'assegurar la llibertat de consciència de mestres i alumnes. Cal diferenciar el domini de les creences, que són personals, lliures i variables, i el dels coneixements que són comuns i indispensables a tots.

La proposta de Ferry s'emmarca d'una manera força clara dins de la pedagogia estatalista francesa que té la voluntat de formar una educació nacional. Amb aquesta finalitat, substitueix la instrucció religiosa per la instrucció moral i cívica: cal construir la nació, per tant, hi ha una dimensió política del laïcisme escolar.

Creiem important remarcar aquesta relació entre laïcisme i civisme, perquè la importància que adquireix la formació ciutadana i, és clar, nacional, de l'alumnat, estarà directament relacionada amb la desaparició dels continguts religiosos dels programes. Mentre l'escola confessional utilitza l'educació i, per tant l'escola, per tal de formar fidels, l'escola laica francesa intentarà crear ciutadans francesos, orgullosos de la seua nacionalitat. Enfront dels símbols religiosos, l'escola difondrà els patriòtics: l'estima cap a la bandera, el càntic de la Marsellesa, la celebració del 14 de juliol...; davant dels catecismes religiosos, s'estudiarà la Constitució i els manuals de civisme, fins i tot s'editaran catecismes cívics, on s'arreglen els drets i deures dels ciutadans. La *grandeur* de França té, en bona mida, la seua base en l'escola laica.

A l'Estat espanyol, com hem indicat, la *Institución Libre de Enseñanza*, l'*Escuela Moderna* i els socialistes, inclouran el laïcisme entre els seus presupostos renovadors. A València, a més, cal afegir, per la seua importància, les escoles laiques blasquistes, un fenomen particular i exclusiu de les comarques valencianes i on caldrà ubicar l'*Escolaica* de Cullera.

Per a la ILE, la defensa de la subordinació de l'església a l'Estat per tal de garantir la llibertat de consciència, de pensament, de càtedra, serà una de les bases del seu model pedagògic. Ara bé, la ILE, senyalada i acusada per l'església catòlica com un dels puntals del laïcisme radical¹⁵, segueix el model de Buisson¹⁶, que defensa que l'Estat no ha de ser confessional, encara que dins de l'escola s'ha de permetre parlar de Déu. Es tracta, per tant, d'una moral laica però amb una dimensió transcendent, una escola amb una neutralitat confessional però no religiosa, on s'adverteix la influència de Buisson i de la pràctica en les escoles de països com Anglaterra, referent obligat i ideal pedagògic de bona part dels *institucionistes*.

¹⁵ Un dels pamflets més incendiàries contra la ILE és *Una poderosa fuerza secreta. La Institución Libre de Enseñanza*. (1940), Editorial Española, San Sebastián.

¹⁶ Veure FERRY, BUISSON, PÉCAUT, LAVISSE, JAURÈS. (1931), *La Escuela laica*, Publicaciones de la Revista de Pedagogía, Madrid.

Francisco Giner de los Ríos, un dels seus grans ideòlegs, defensa una escola neutra, però fent referència no a allò religiós en si mateix, sinó a allò dogmàtic i confessional. Fins i tot fa una crítica a com ha tractat França la neutralitat confessional, pel fet d'enarborar l'escola laica com a bandera de partit, perquè considera que aquesta postura no serveix ni a la pau ni a la tolerància. María de Maeztu. Fernando de los Ríos, i Gumersindo de Azcárate coincideixen amb Giner en aquesta reivindicació d'un estat no ateu, sinó neutral, que pugua garantir la llibertat de consciència, però sense prohibir el sentiment religiós:

“El Estado no es ateo, pero es laico, y debe serlo para dejar a salvo todas las libertades que hemos conquistado. La independencia y la soberanía del Estado es el primer principio que estamos obligados a defender y mantener, el de la secularización general de los poderes, el carácter laico del Estado”¹⁷

L'Estat ha de ser qui possibilita que totes les persones puguen elevar-se a una concepció religiosa de la vida, gràcies i mitjançant la ciència, la raó i la llibertat. Per aconseguir-ho no cal que actue en contra de la religió, però sí ha de garantir la llibertat de càtedra, d'ensenyança i d'investigació en els mestres, i en els alumnes el dret a respectar la seua consciència. L'escola ha d'estar el més allunyada possible de ser un centre de propaganda política, religiosa o filosòfica, i ha de potenciar l'esperit crític de l'alumnat. Alfredo Calderón considerava que el gran mèrit del laïcisme no és el de fer partidaris, adeptes o sectaris, sinó persones capaces de jutjar i decidir per si mateixes:

“Todo cuanto divide a los hombres en iglesias, sectas, partidos o bandos, ha de ser cuidadosamente eliminado de la enseñanza elemental, cuyo objeto es ir formando en el niño la conciencia del hombre. Afiliarse a una iglesia o a un partido es resolución propia de adultos”¹⁸

Resumint la postura de la ILE, cal dir que, per als *institucionistes* el laïcisme no és la impietat, sinó la imparcialitat; no és la indiferència, sinó l'abstenció. Recordem, també, la relació dels membres de la ILE amb la maçoneria, una societat que, en contra del que afirma l'església catòlica no és

¹⁷ AZCÁRATE, Gumersindo de (1903), Discurs d'obertura de la Universitat Popular de València, a “Neutralidad de la Universidad”, BILE 516, p.71. Azcárate fa seues les paraules de Guizot, creient però no dependent de l'església.

¹⁸ CALDERÓN Y ARANA, Alfredo, “El laicismo”, 1889.

antireligiosa, sinó anticonfessional, on els seus membres són persones creients en una força superior, un Arquitecte Suprem, un Déu, creença que marca les seues conductes.

La ILE, així mateix, arreplega del laïcisme francès la importància atorgada a la formació cívica, a l'estudi en les escoles, mitjançant la teoria i la pràctica, dels drets i deures dels ciutadans. La moral personal s'ha de completar amb la ciutadana i gran part del progrés del país radicarà en aquesta formació inicial dels futurs ciutadans, acostumats, durant segles, a ser súbdits, obedients, pacients i acrítics.

Els socialistes, per la seua part, defensaven la llibertat de consciència concretada en un laïcisme radical, molt semblant a la proposta francesa de la llei Ferry, que no a soles exclouïa la religió de l'àmbit escolar sinó que exigia la prohibició d'exercir l'ensenyament als ordres religiosos i la seua dissolució.

Francesc Ferrer i Guàrdia, al fundar a Barcelona *l'Escuela Moderna* (1901) remarcaria entre els seus trets definitoris, els del laïcisme i el racionalisme, fins al punt de ser qualificades les seues escoles com a laiques i racionalistes. L'escola racionalista s'ubica prop del laïcisme radical francès de la llei Ferry. Ferrer, maçó reconegut i amb una llarga estada a França, va tenir una estreta relació amb els cercles laics francesos i d'ací la seua identificació amb els principis de no confessionalitat i d'antidogmatisme religiós, polític i científic. Ara bé, Ferrer, influït pel pensament llibertari, defensava el no predomini ni de l'església ni de l'Estat; per tant, els pedagogs racionalistes criticaven la llei Ferry perquè consideraven que substituïa el poder eclesial per l'estatal. Dins del seu paradigma, ni Déu, ni Estat ni patró, el model francès no era acceptable per haver substituït Déu per l'Estat, la moral religiosa per l'estatal, un poder absolut per un altre. En paraules de Ferrer:

“resistíame a creer que la democracia francesa, que tan activamente trabajaba por la separación de la Iglesia y el Estado, que de tal modo se había concitado las iras clericales y que había adoptado la enseñanza obligatoria y laica, incurriese en el absurdo de la semienseñanza o de la enseñanza sofisticada; pero hube de rendirme a la evidencia contra todo resto de preocupación; primero por la lectura de gran parte de las obras inscriptas en el catálogo del laicismo francés, en que Dios era reemplazado por el Estado, la virtud cristiana por el deber cívico, la religión por el patriotismo; la sumisión y la obediencia al rey, a la aristocracia y el clero por el acatamiento al funcionario, al propietario y al patrón”.¹⁹

¹⁹ FERRER GUARDIA, Francisco, *La escuela Moderna*, Ed. Maucci. Mallorca-Barcelona, s/d (posterior a 1909), pàg. 115.

Com a alternativa, l'*Escola Moderna* propugna una educació en una moral de la tolerància, de la solidaritat i del pacifisme, educant persones crítiques i, per damunt de tot, lliures. Per tant, dins de l'espai escolar no hi ha cap tipus d'ensenyança religiosa, ni confessional ni neutral; s'educa a l'alumnat d'una manera científica perquè:

“la enseñanza racional y científica ha de persuadir a los futuros hombres y mujeres que no han de esperar nada de ningún ser privilegiado (ficticio o real); y que pueden esperar todo lo racional de sí mismos y de la solidaridad libremente organizada y aceptada”.²⁰

L'*Escola Moderna* ferreriana compta a València amb el suport de grups maçònics, lliurepensadors i republicans. Pot afirmar-se que el racionalisme li proporciona al republicanisme valencià un model educatiu coherent, coincident en l'anticlericalisme, el positivisme, la fe en la ciència i el progrés. Les escoles racionalistes representen ací un model que es superposa a experiències laiques prèvies i que permet consolidar un model laic i alternatiu que intentava construir-se des de les dos darreres dècades del XIX, de manera que, al crear-se l'*Escola Moderna* el partit de Blasco Ibáñez li donarà cobertura i suport financer a través de subvencions municipals. Ara bé, cal no confondre les propostes blasquistes i les racionalistes. A València, quan el blasquisme es marca com a objectiu polític la creació d'escoles laiques, es fomentarà el seu funcionament en aquelles zones on comptaven amb importants nuclis republicans.

El PURA (Partido de Unión Republicana Autonomista), fundat per Blasco Ibáñez, era un partit que es definia com a republicà, federalista i radical. Combinava un populisme social amb un fort anticlericalisme i una declarada aposta per l'educació i la cultura. La seua innegable força entre les classes mitjanes era conseqüència de l'empremta de Blasco i continuaria, malgrat els conflictes amb Rodrigo Soriano, sota el lideratge del periodista Azzati i de Sigfrido Blasco; conegué en l'etapa republicana nous dies de glòria, fins que la debacle de l'estraperlo que afectava el seu soci lerrouxista el va ferir de mort.

Dins de l'àmbit educatiu, es caracteritza per una clara defensa d'una escola pública i laica, i d'una acció social de difusió de la cultura entre les classes populars²¹.

²⁰ *Ibidem*, p. 121.

²¹ Popularitzaren la lectura gràcies al seu portaveu, el diari *El Pueblo* i l'editorial *Prometeo*. En les seues *Casa del Pueblo*, *Casa de la Democracia* i *casinos* fundaren biblioteques i desenvoluparen activitats de caràcter cultural, i el mateix Blasco Ibáñez encetaria la suggerent experiència de la *Universidad Popular*.

Els blasquistes aconseguiren teixir, a principis del segle XX, una xarxa d'escoles laiques arreu les comarques valencianes, en bona part gràcies a les subvencions dels ajuntaments republicans. Ubicades en locals que intentaven ser millors que els estatals, tenien cura del material i del mobiliari, i en elles s'impartia una educació racional i laica, que es complementava amb un contacte amb la natura a través de les colònies infantils d'estiu que potenciaren.²² El seu laïcisme era, tal vegada, el més semblant a la proposta francesa de la llei Ferry, i coincidia amb el propugnat pels socialistes en excloure la religió de l'àmbit escolar, l'exigència de la prohibició d'exercir l'ensenyament als ordres religiosos i la importància donada a la formació ciutadana.

Escoles laiques es crearen a Bunyol, Xest, i l'*Escolaica* a Cullera.²³ Aquesta, que havia estat promoguda per la *Liga de la Enseñanza*, nascuda al si del *Círculo Republicano* blasquista, era un model a seguir en allò que respecta a les condicions materials, al ubicar-se en un edifici de nova planta. Ara bé, en allò que respecta a l'anticlericalisme que caracteritza als blasquistes, l'*Escolaica*, en l'etapa en que estava al seu front Rafael Arizo, seguia més els pressupostos de la neutralitat confessional que els del laïcisme radical, és a dir, que dins d'ella no s'impartia religió però sí existia una formació en una moral que remetia a l'existència de Deu, sense cap confessionalitat religiosa. És en aquest context on s'ha d'emmarcar un article de Rafael Arizo, titulat precisament "Civismo" (1917).²⁴ En ell, reivindica Déu, la Pàtria i l'honor, molt en sintonia amb la proposta del laïcisme confessional de Buisson, tan volgut pels *institucionistes*. Arizo, en allò que fa referència a la formació cí-

²² El PURA va instal·lar, per als alumnes de les seues escoles laiques, una colònia infantil a Xest (1917) i, des de 1920, una a Bunyol. La simptonia entre la corporació municipal de Bunyol, blasquista, i el partit afavoriria que construïren una magnífica Casa de Colònies que seria inaugurada al setembre de 1923, en la Font de Sant Lluís, amb el simbòlic nom de "Colonia Escolar Blasco Ibáñez". Una completa descripció de les activitats de la Colonia Escolar Blasco Ibáñez pot seguir-se en CRUZ OROZCO, José Ignacio, (1991), *Las colonias escolares valencianas (1906-1936)*, O.c. Institut Valencià de la Joventut, València, pp. 69-75.

²³ Per conèixer amb deteniment la creació i funcionament de l'*Escolaica* de Cullera, veure SILVESTRE DIAGO, Raúl, "Sobre l'origen històric de l'*Escolaica*", pp.21-35; FERRÚS CAMILLERÍ, Fernando, "L'escola i el mestre en la cruïlla dels segles XIX i XX", pp. 37-42; TORRES FABRA, Ricard Camil, "L'escola laica. Aspiració cultural o instrument polític?", pp. 43-63; MALONDA GRAU, Joan Batista, "Quan l'*Escolaica* no tenia murs: ecos del passat (1922-1936) per construir el present", pp. 77-88; CODINA CERVERÓ, José "Recordando la *Escolaica* un ex alumno nonagenario", pp. 139-148. Tots en *L'Escolaica. 1905-2005. Cent anys d'educació a Cullera*. Edició a cura d'Antoni Picazo, Josep Aparici i Joan Batista Malonda, Regidoria d'Educació, Ajuntament de Cullera, Cullera. 2005.

²⁴ ARIZO APARICI, Rafael, "Civismo", a *Adelante*. Periódico mensual, órgano oficial de los exploradores de Cullera. Año I. Abril 1917. Número extraordinario, pp. 2-4.

vica es declara partidari d'inculcar als xiquets la necessitat de col·laborar, des de menuts, en la *res publica*:

“avivar el espíritu patriótico; orientar las generaciones venideras hacia el cumplimiento de los deberes; inculcar en las almas juveniles el deber de aportar su colaboración a la cosa pública, una colaboración honrada, noble, altruista, es la misión que nos hemos impuesto”.

I en l'àmbit religiós es declara cristià²⁵ però considera que l'educació ha de fer-se amb vista a aconseguir l'ideal de perfecció moral que, en les seues paraules, és de caràcter religiós però no, de manera imprescindible, en cap religió positiva:

“Es un hecho evidente por el testimonio de la propia conciencia, que el espíritu humano tiende a un ideal de perfección y bondad. Este ideal tan antiguo como el hombre toma forma concreta en las creencias religiosas y en los distintos cultos. Las religiones de todos los tiempos no han sido más que grandes escuelas de moral. En todas ellas ha existido y existe un factor común: la aspiración a la perfección moral. He ahí la esencia del ideal religioso. (...) Este ideal hay que sintetizarlo con un nombre: los cristianos lo llamamos Dios. Esto es la esencia; lo demás accidente, forma, culto, liturgia... (...) Es preciso admitir que puedan existir espíritus superiores que, sin la tutela de ninguna religión positiva, sientan el ideal religioso con toda su pureza y aspiren a él por sí, por su intrínseca bondad, por el imperativo categórico del deber. ¿Habrá quien se atreva a negar el ideal esencial y profundamente religioso de nuestro D. Francisco Giner de los Ríos?”.

Tancada el 1911 com a conseqüència dels fets de setembre, cal examinar més documents procedents d'altres mestres i/o alumnes per tal de veure a quin tipus de pressupostos responia l'*Escolaica*, i si es va produir alguna modificació en el seu pensament i pràctiques pedagògiques depenent dels mestres que estigueren dirigint-la.²⁶

Tot plegat, però, l'experiència educativa més important on el laïcisme és protagonista i es contempla vinculat a una proposta de renovació pe-

²⁵ Rafael Arizo Aparici era maçó, societat en la qual va ocupar càrrecs de responsabilitat, fet que no l'impedeix manifestar-se com a cristià, encara que sembla identificar-se més amb el principi maçònic de la religió sense cap tipus de concreció confessional.

²⁶ A Cullera existia una escola racionalista patrocinada per l'entitat obrera "La Colmena" que defensava, aquesta sí, el model estricte del laïcisme més radical. LÁZARO LORENTE, Luis Miguel, *Las escuelas laicas y racionalistas al País Valenciano*. O.c.

dagògica, és la denominada escola nacional espanyola laica de la Segona República.

Cal recordar que el laïcisme radical francès, i, en concret, la llei Ferry del 1882, ha estat el factor més influent en la política educativa de la Segona República espanyola en allò que fa referència a la separació entre església i Estat. Proclamat el nou règim democràtic el 14 d'abril de 1931, en un període molt breu de temps el govern republicà legislaria de manera que les escoles espanyoles respectaren, per damunt de tot, la llibertat de consciència. Una legislació que anirà derivant d'un primer laïcisme confessional a un altre de caràcter radical. Anem per parts. El Decret de 6/05/1931 declara la llibertat religiosa en l'escola, i fa voluntària l'ensenyança de la religió en les escoles primàries públiques, en raó del respecte a la consciència del xiquet i del mestre:

“Art. 1º.- La instrucción religiosa no será obligatoria en las Escuelas primarias, ni en ninguno de los demás centros dependientes de este Ministerio.

Art. 2º.- Los alumnos cuyos padres signifiquen el deseo de que aquellos la reciban en las Escuelas primarias, la obtendrán en la misma forma que hasta la fecha.

Art. 3ª.- En los casos en que el Maestro declare su deseo de no dar esta enseñanza, se le confiará a los sacerdotes que voluntaria y gratuitamente quieran encargarse de ella en horas fijadas de acuerdo con el Maestro”.

El decret es desenvoluparà en una circular de la Direcció General de Primera Ensenyança de 16/05/1931, signada pel director general, Rodolfo Llopis, on es reconeixia el dret dels mestres a no impartir l'assignatura de religió, el dret dels mestres a no participar amb els seus alumnes en cerimònies religioses, i l'exigència per als pares de demanar per escrit l'educació religiosa per als seus fills... Vegem, aleshores, que la religió encara és una opció dins de l'escola.

El debat al voltant de l'aprovació de la Constitució republicana, en concret de la inclusió de la frase “la enseñanza será laica”, va provocar un enfrontament entre el diputat Alomar i el diputat socialista Rodolfo Llopis, defensor d'aquesta redacció. Mentre Alomar s'oposava al laïcisme, perquè temia que es substituïren els ideals de l'església pels de l'Estat, Llopis argumentava que es tractava de socialitzar l'ensenyança, amb una fórmula tripartita integrada pels representants de l'Estat, dels que ensenyen i dels que reben l'ensenyança.²⁷

²⁷ LLOPIS, Rodolfo, (1933), *La Revolución en la escuela*, M. Aguilar Editor, Madrid.

Ara bé, l'article 48 de la Constitució, aprovada el 9/12/1931, serà força coincident amb els pressupostos de la llei Ferry. En aquest es remarca l'assumpció, per part de l'Estat, de la seua responsabilitat com a garant del dret a l'educació i el seu reforçament davant l'església catòlica, principal destinatària del paràgraf que fa referència al sotmetiment de les esglésies a la Inspecció i, per tant, al poder estatal. També garanteix la llibertat de càtedra i reconeix, sense embuts, que l'escola és laica.

“El servicio de la cultura es atribución esencial del Estado y lo prestará mediante instituciones educativas enlazadas por el sistema de la escuela unificada.

La enseñanza primaria será gratuita y obligatoria

Los maestros, profesores y catedráticos de la enseñanza oficial son funcionarios públicos. La libertad de cátedra queda reconocida y garantizada.

La República legislará en el sentido de facilitar a los españoles económicamente necesitados el acceso a todos los grados de la enseñanza, a fin de que no se halle condicionado más que por la aptitud y la vocación.

La enseñanza será laica, hará del trabajo el eje de su actividad metodológica y se inspirará en ideales de solidaridad humana.

Se reconoce a las Iglesias el derecho, sujeto a la inspección del Estado, de enseñar sus respectivas doctrinas en sus propios establecimientos”²⁸.

Llopis es manifesta amb rotunditat al voltant de la Constitució quan aclareix el significat del laïcisme escolar: cap confessionalitat religiosa, cap símbol religiós dins de les escoles, però també cap tipus d'adoctrinament, ni filosòfic, ni científic, ni polític: per damunt de tot, un estricte respecte a la consciència del xiquet. Vegem, doncs, que el laïcisme no fa referència, a soles, a la no impartició de doctrines religioses, sinó que representa tot un compendi de lluita per la llibertat individual i social:

“La escuela ha de ser laica. La escuela, sobre todo, ha de respetar la conciencia del niño.

La escuela no puede ser dogmática ni puede ser sectaria. Toda la propaganda política, social, filosófica y religiosa queda terminantemente prohibida en la escuela. La escuela no puede coaccionar las conciencias. Al contrario, ha de respetarlas. Ha de liberarlas. Ha de ser lugar neutral donde el niño viva, crezca y se desarrolle sin sojuzgaciones de esa índole.

²⁸ Article 48 de la Constitució republicana. Exemplar per a les escoles. 1932.

La escuela, por imperativo del artículo 48 de la Constitución, ha de ser laica. Por tanto, no ostentará signo alguno que implique confesionalidad, quedando igualmente suprimidas del horario y del programa escolar la enseñanza y las prácticas confesionales. La escuela, en lo sucesivo, se inhibirá en los problemas religiosos. La escuela es de todos y aspira a ser para todos. (...) Los señores inspectores cuidarán con el mayor celo que estas normas lleguen a conocimiento del Magisterio y que sean cumplimentadas inmediatamente en forma que no puedan herir los sentimientos religiosos de nadie, resolviendo cuantas dudas y reclamaciones puedan producirse en la aplicación de estas instrucciones”.²⁹

Una escola laica que substituirà l'ensenyança religiosa per l'aprenentatge cívic, que es centrarà en la formació de ciutadans democràtics capaços no a soles de comprendre els mecanismes que sostenen aquest tipus de govern, sinó també de generar conductes de ferm compromís amb la democràcia i amb la vida social, a la participació en les quals està convocat l'individu. Una preocupació per l'educació cívica i social que ha de redundar en l'enfortiment del sentiment nacional, en la línia dels pedagogs francesos. Es per això que Marcel·lí Domingo argumentava que

“l'escola que la República té el deure d'instaurar a Espanya és una escola com la que ha fet de França el primer poble d'Europa. Una escola que no s'apodera de l'ànima de l'infant, sinó que l'alliberi; que no el sotmeti a cap dogma, sinó que el faci capaç d'acceptar el dogma que prefereixi. ¿Un dret de la República, aquesta obra? —Un deure”³⁰.

La desfeta republicana va comportar que el nou règim franquista imposara, per just dret de conquesta, una confessionalitat catòlica absoluta en tots els àmbits i nivells educatius. No és casualitat que l'etapa més conservadora del nostre passat més recent, en què predomina el memorisme, el verbalisme, la repetició, la passivitat, en suma, estiga estretament lligada a la condemna total i radical del laïcisme. Perquè, en definitiva, en la nostra història educativa el laïcisme ha estat unit a les propostes educatives renovadores. La seua identificació amb la llibertat de pensament, de creació,

²⁹ LLOPIS, Rodolfo, *La Revolución en la escuela*. O.c., p. 222. Hi ha una reedició actual en Biblioteca Nueva amb una interessant introducció a càrrec d'Antonio Molero Pintado.

³⁰ Resposta del ministre d'instrucció pública Marcel·lí Domingo del 14 d'agost de 1931 a la carta de l'arquebisbe de Tarragona Vidal i Barraquer. Veure BATLLORI, Miquel (2002), *L'església i la II República espanyola: El cardenal Vidal i Barraquer*. Obra Completa Vol. XVIII. Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 3i4, València, p. 112.

de càtedra, d'estudi, ha propiciat una creativitat que s'ha reflectit en una escola activa, lliure, sense dogmes ni polítics, ni religiosos, ni pedagògics. Laïcisme i llibertat sempre han estat sinònims. Esperem i desitgem que, al segle XXI, al País Valencià pugua continuar-se en l'escola pública la iniciativa lliure de l'*Escolaica*.